

Интеркултурна компетентност при работа с етнически общности с фокус върху ромската културна група

Диана Бебенова-Николова

Intercultural Competence When Working with Ethnic Communities with a Focus on Roma : The paper has the goal to expand intercultural competence of experts, working with ethnic groups by presenting and commenting some project findings based on the concept of 'culture' and the Sapir-Whorf linguistic relativity hypothesis. The implemented project is 'Different kids with equal rights', funded by the EEA NGO project grants.

Key words: *intercultural competence, Roma language and culture, Sapir-Whorf linguistic hypothesis.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Настоящият доклад цели да разшири интеркултурната компетентност и да подобри нагласите на изследователи и експерти, които влизат в дискурс с представители на ромската общност.

Той се базира на емпиричните резултати от реализиране на проекта “Различни деца с еднакви права” от СНЦ “Паралел-Силистра”. Последният е финансиран чрез Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2009 - 2014. В проекта участват деца от затворени етнически общности (ромска, турска, българска) в област Силистра, които в мултиетнически групи се обучават в правата на детето чрез интерактивни образователни методи.

ИЗЛОЖЕНИЕ

В теоретично отношение докладът използва няколко понятия.

На първо място това е понятието “култура”, което изложението използва както при описание на ромската култура, така и при анализа на връзката език – култура – комуникативни способности.

На второ място разработката се базира на хипотезата на Сапир – Уорф за лингвистичната относителност. На нейна основа в изложението се коментира емпиричното изследване върху комуникативните и езикови компетентности на ромските деца в рамките на проект “Различни деца с еднакви права”.

Всъщност споменатият проект има за цел да въведе интерактивно обучение по права на детето. В него са включени 200 деца от българския, ромския и турския етнос, които се насърчават в толерантно поведение, недискриминация и уважение към “другия”. Групите са подбрани от затворени моноетнически училища в ромско и турско село (т.нар. “селски училища”) в общините Алфатар и Ситово и централно “българско” училище от град Силистра. Обаче изводите от емпиричното изследване върху комуникативните и езикови компетентности на ромските деца навеждат на изводи и относно спазването на правата на детето сред тази етническа група.

1. Понятието “култура” и ромската култура

През последните 10 години едно от най-често цитираните определения за култура в културологията е това на Хофстеде [3]:

Геерт Хофстеде – “Културата е колективно програмиране на съзнанието, което различава членовете на една група хора от друга”.

Нека да разгледаме някои особености на ромската култура, “програмиращи” съзнанието на ромските групи и нейното взаимодействие с доминиращата етническа култура в географския район на проекта Община Алфатар. Според модела на Хофстеде, представящ културата във форма на луковица [3], културата се проявява в различни дълбочинни нива (слоеве): ценности, ритуали, герои и символи. Вътрешните слоеве са по-добре защитени от външно влияние. Поради тази

причина, културата си запазва ядрото. Тя обаче може да промени своите символи и герои, като резултат от взаимодействията с други култури.

Изследователите твърдят, че ядрото на ромската култура, т.е тяхната културна идентичност и ценностна система, се оформя изключително под въздействието на т.нар. Romanipen [8]. Това е устен сборник от закони и задължения, на които всеки ром се подчинява, за да бъде признат от общността като "истински" [8]. Измежду тях са следните водещи ценности: 1) Семейството; 2) Добре свършената работа; 3) Вярност и лоялност към групата; 4) Скромност, физическа и морална чистота; 5) Уважение и послушание към по-старите [8].

Освен ценностите на Romanipen [8] важно значение за "колективното програмиране на съзнанието" на ромската общност има оралният характер на културата. Културните послания се предават изключително само устно от поколение на поколение в семейството, няма писмена документация или други материални ресурси. Тази оралност засилва груповата идентификация на ромите от една страна, а от друга прави културата на ромските групи непозната и непредставена в мултиетническите райони, където останалите етнически култури имат своите материални, видими паметници. Този вид "неравнопоставеност" не благоприятства културните взаимодействия.

Последните са допълнително ограничени и от изолираността на географския регион (Община Алфатар). Голям процент от ромските семейства там рядко напускат територията на населеното си място и още по-рядко влизат в комуникация с представители на доминиращата етническа общност.

От казаното дотук може да се заключи, че затворените ромски общности от географски отдалечени райони развиват своя ромска култура, която "програмира" мисленето им. Споменатите особености на тази култура (оралност и Romanipen) "програмират" комуникацията на общността предимно "навътре" в нея и много по-малко "навън" към другите общности за възприемане на някои от техните герои и символи според модела на Хофстеде [3].

Подобна констатация както и определението на Едуард Хол, че "Културата е комуникация и комуникацията е култура", водят до извода, че езикът, на който се осъществява комуникацията вътре в ромската група е от съществено значение за формиране на общностната култура. Пред вид обаче на затворения характер на тези общности може да се постави и лексикалният въпрос доколко ромската езикова култура може да послужи за отразяване на доминиращата етническа култура.

Ето защо следващата част от изложението коментира хипотезата на Сапир – Уорф за лингвистичната относителност от гледна точка на връзката език – култура – комуникативна компетентност на ромските деца – участници в проекта.

2. Лингвистична относителност

Принципът на лингвистична относителност, или хипотезата на Сапир – Уорф [8], е идеята, че разликите в начина, по който езиците кодират културните и познавателните категории влияят на начина, по който хората мислят. Тоест хората, говорещи различни езици ще са склонни да мислят и да се държат по различен начин в зависимост от езика, който използват. Хипотезата, обикновено се разглежда в две различни версии: (I) силна версия: езикът определя мисълта и езиковите категории ограничават и определят познавателните категории и (II) по-слабо застъпена версия: езиковите категории и използване оформят мисленето на индивидите, както и някои видове невербално поведение.

Идеята първоначално е представена през 19 век. Студентът на Сапир Бенджамин Лий Уорф се приема за неин основен поддръжник. В края на 1980 г. учени, подкрепящи езиковата относителност, отново проучват влиянието на различията в езиковата категоризация на познанието. Те получават експериментални резултати, които подкрепят по-слабо застъпената версия на

хипотеза на Сапир-Уорф, а именно, че езиковите категории и използване на езика оформят мисленето и някои видове невербално поведение.

В тази връзка става ясна важността на усвояването на майчиния език от децата. Както посочва Мая Сотирова [6] "това е езикът, на който човек мисли най-добре, най-задълбочено и най-творчески". Той е свързан с развитието на индивидуалните познавателни способности на децата, а резултатът от неговото усвояване е постигане на комуникативна компетентност.

В затворените ромски общности основно средство за комуникация е ромският език, който в най-голяма степен формира и тяхната културна идентичност, както и описано по-горе. Ромският език е от индо-арийски произход, който е силно диверсифициран географски по отношение на синтаксис, морфология, фонетика и лексика. Той е единственият съвременен етнически език без написани правила и разчита на вербалната традиция. Текстовете като приказки и стихотворения, текстовете на песни, пословици и гатанки се предават на поколенията като елемент на етническата памет.

Липсата на ромски писмени документи има своите достойнства и в културно отношение е оправдано. Записването на езика ще направи социалните табути и групови ценности неустойчиви. Писмените текстове могат да ускорят асимилационните процеси и ще заплашват ромската етническата идентичност [8].

Тази оралност на ромския език има своите негативни последици. Липсата на писменост прави невъзможно записването на особено важни културни текстове и затруднява разбирането им, особено в межкултурните контакти. Също така е трудно да се изгради обща историческа осведоменост, тъй като липсата на писане води до недостиг на записи на събития. Ето защо за хората от ромски произход: "историята е за миналото, което е това, което най-старият от групата помни" [6].

Поради редките културни взаимодействия с доминиращата етническа култура, може да се твърди, че голяма част от ромските семейства в Община Алфатар са монолингви. Децата научават майчиния език единствено чрез сетивни възприятия и интуиция при слушане на приказки, разкази и песни, без съответни визуални писмени опори. Ако не посещават детска градина, до навършване на училищна възраст те остават почти изцяло монолингви и използват само лексиката на ромската култура. Знае се, че резултатът от усвояването на майчиния език определя комуникативната компетентност на децата и е вътрешно свързано с развитието на индивидуалните познавателни способности. Те обаче не могат да бъдат оценени тъй като липсват писмени тестове на майчин (ромски език).

Следващата част на изложението обаче представя наблюденията на автора върху лингвистичните компетентности и комуникация на децата участници в проекта "Различни деца с еднакви права". На тяхна основа могат да се направят някои изводи относно връзката между език-култура-познания на децата от ромски произход и тяхното участие в социалния живот от гледна точка на Правата на детето.

3. Емпиричните наблюдения по проекта "Различни деца с еднакви права"

Основната задача на проекта е да въведе пилотен модел за обучение по толерантно поведение, недискриминация и уважение към "другия", при който учениците от българската, турската и ромската общност предварително се извеждат от моноетническия училищен свят (общностната група) и се поставят в мултиетническа среда за общуване. В рамките на проекта е разработена специализирана образователна методика, която чрез интерактивни способности да насърчи свободното изразяване и общуване между децата. Подробните учебни разработки и експерименти могат да бъдат намерени на www.paralel-silistra.net. Работният език е български, но свободната комуникация между децата често се води и на майчин език (ромски, турски). Тъй като ромите от тези географски райони

са под влияние на мюсюлманската религия, те частично използват и турски думи. Децата, участвали в проекта изучават български в началното училище. Преподаването обаче е затруднено от две важни обстоятелства: ненасърчаваша училищна среда и влиянието на устната ромска езикова традиция, която беше разгледана по-горе. Училищната среда (инфраструктура, методика на преподаване и учебна програма) следва задължителните разпоредби за обучение на деца, за които българският е матерен език. Така не се отчитат индивидуалните особености и затруднения на децата от затворените ромски общности.

Няма документирано проучване до каква степен участвалите ромски деца владеят матерния си език, т.е. до каква степен са развити техните познавателни способности. Например при интерактивното упражнение "Кой съм аз", част от интерактивните занимания по правата на детето, много от ромските деца не могат или се въздържат да представят името си и членовете на семействата си като използват официалния език. Някои въпреки "подказване" на майчин език пак не намират съответната лексика за изразяване.

Объркване предизвика и упражнението "Каква е историята на моето име". Както беше споменато по-горе в ромската култура "историята е за миналото е това, което най-старият от групата помни" [6]. В случаите на семейство с повече деца, но без баба и дядо, които да разкажат фамилната именна "история", тя просто остава неразказана и изгубена.

Упражнението "Моето семейство" изискваше от децата от първи клас да нарисуват най-близките си роднини. От техните рисунки, може да се направи изводът, че рисувателните им способности, които са производни на познавателните и са подробно проучени от Юлия Дончева [5], са на незадоволително ниво.

В рамките на проектните дейности друга мултиетническа група по-големи деца имаха за задача в малка група да запишат свои мисли (думи), във връзка с направена дискусия. Учениците от ромски произход не успяха да се справят, тъй като проявиха неразбиране на необходимостта от използване на писменост и правопис. Тази проява може да бъде обяснена с факта, че те са научили ромския език интуитивно и не чувстват необходимостта от официална кодификация

Ромските деца показаха затруднения и при съставянето на текстове, защото те не възприемат разликата между писмена и говорима версия.

Липсата на писмена форма също води до факта, че ромите нямат съзнание за нормативност на езика, което не им позволява правилна употреба на чужд език, какъвто е българският и ограничава използваните комуникационни техники. Ограниченията оказват влияние върху межкултурното общуване [8]. Това затруднение и неудобство се пренася и в свободната комуникация между децата. Ромските ученици останаха изолирани, докато между представителите на другите две общности (българи и турци) се зародиха чувства на доверие и приятелство.

Ромите се ограничават до най-простите комуникационни послания, които другите възприемат като невъзпитани, досадни или дори израз на агресивно поведение. Много често ромите ползват заемки от български език за думите с абстрактно значение: "демокрация", "права", "дискриминация" или "толерантност" свързани с модерния начин на живот. Лимитираният социален опит на тази общност поставя под въпрос какъв е смисълът на изброените понятия от гледна точка на ромската култура.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Теоретичните постановки върху връзката език-култура-комуникативна компетентност и наблюденията на автора върху лингвистичните компетентности и комуникация на децата участници в проекта "Различни деца с еднакви права" дават основание да се направят следните изводи:

- Факт е, че езикът и културата и следователно много аспекти на ежедневието на ромските групи са силно непознати.
- Оралният характер на културните традиции и език формират специфично съзнание в ромската общност, с които образователната система не е съобразена. Недостатъчно изследвани са комуникативните способности на децата, както от гледна точка на лексикален запас, така и от гледна точка на усвояване на матерния език. Така достъпът до образование, законодателно гарантиран, на практика е силно затруднен.
- Ограничените културни контакти и табута засилват стереотипите както в доминиращата култура, така и в тази на затворената общност, което е сериозна предпоставка за противопоставяне между общностите.
- Недостатъчните знания за ценностните системи на различните етнически култури водят до страх, който насърчава агресивните нагласи и нетолерантността и сред тях.

От друга страна семейните табути и стереотипи, определящи структурата на ромската култура поставят под въпрос спазването на правата на детето в нея. Това означава, че трите водещи принципа в политиката на Съвета на Европа, а именно: спазване на човешките права, демокрация и господство на закона имат силно ограничено въздействие върху общностната култура на затворените ромски етнически общности.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Пашова, Анастасия. /Опит за антропологическо изследване моделите на социализация на ромските деца в град Лом/, <http://roma.swu.bg/sbBatoeva.pdf>
- [2] Доклад "История, традиции и обичаи на ромите". ROMANINET, http://www.romaninet.com/ROMA_Cultural_report_bu.pdf
- [3] Хофстеде, Х. Култури и организации – Софтуер на ума, АБАГАР, 2001.
- [4] Попова, Юлиана. Интеграция на ромската общност в България и Румъния, Русенски университет, Проект БГ 051PO001 – 7.0.01-0003-C0001, <http://www.fromroma.eu/uploads/images/PDF/Doklad%20Juliana%20Popova.pdf>
- [5] Дочева, Юлия. Познавателните интереси към околната действителност – референтен компонент в структурата на интелектуалното развитие на децата от предучилищна възраст, Русенски университет http://www.azbuki.bg/editions/azbuki/archive/archive2011/doc_view/1499-doncheva012014
- [6] Мая Сотирова. Многоезичие и интеркултурна комуникация в образователното пространство, <http://rhetoric.bg/списание-реторика-и-комуникации---бр/мая-сотирова-многоезичие-и-интеркултура>
- [7] Информационен справочник. Ромите в България. Институт "Отворено общество" – София, 2008
- [8] Eliza Grzelak, Joanna Grzelak-Piaskowska. Intercultural Communications. Roma-Polish Relationships in School Environment – Early Education Stage, Studia Europaea GNESNENSI A7/2013, ISSN 2082 -5951, <https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/handle/10593/8749>
- [9] Intersectoral Platform for a Culture of Peace and Non-Violence, Bureau for Strategic Planning, Intercultural Competences, UNESCO, <http://www.unesco.org/new/en/bureau-of-strategic-planning/themes/culture-of-peace-and-non-violence/>

За контакти:

Диана Неделчева Бебенова - Николова, докторант в Катедра „Европеистика и международни отношения“, Русенски университет “Ангел Кънчев”,
e-mail: dbebenova@ecs.ru.acad.bg

Докладът е рецензиран